

Els andosins en el context cultural de la Segona Guerra Púnica

Èric Jover i Comas^a, Alan Ward i Koeck^b, Alan Ward i Leach^c

^a Doctor en química

^b Enginyer superior en informàtica i professor

^c Doctor en lingüística
ejoverand@gmail.com

Resums

Català

Els andosins en el context cultural de la Segona Guerra Púnica.

En aquest treball, s'ha investigat els andosins en el context cultural de la Segona Guerra Púnica. Després de presentar de quines fonts tant literàries com arqueològiques disposem, hem intentat entendre quins eren els motius i els condicionants geopolítics i culturals de la Segona Guerra Púnica. Per aquest motiu, hem introduït els orígens culturals i lingüístics tant dels cartaginesos com dels romans, i dels seus exèrcits respectius. Després de situar la distribució dels diferents corrents culturals de la península Ibèrica, hem descrit alguns dels elements més interessants de la Segona Guerra Púnica tant pel que fa la temàtica dels andosins i altres pobles del Pirineu, i s'han discutit les semblances i les relacions existents entre ceretans i andorrans per acabar demostrant l'absència de possible lligam lingüístic entre els termes *Andorra* i *andosins*.

Castellano

Los andosinos en el contexto cultural de la Segunda Guerra Púnica.

En este trabajo se ha investigado los andosinos en el contexto cultural de la Segunda Guerra Púnica. Después de presentar de qué fuentes, tanto literarias como arqueológicas, disponemos, hemos intentado entender cuáles eran los motivos y los condicionantes geopolíticos y culturales de la Segunda Guerra Púnica. Por este motivo, hemos introducido los orígenes culturales y lingüísticos tanto de los cartagineses como de los romanos, y de sus ejércitos respectivos. Después de situar la distribución de las diferentes corrientes culturales de la península Ibérica, hemos descrito algunos de los elementos más interesantes de la Segunda Guerra Púnica tanto respecto a la temàtica de los andosinos como de otros pueblos del Pirineo y se han discutido los parecidos y relaciones existentes entre ceretanos y andorranos para acabar demostrando la ausencia de posible lazo lingüístico entre los términos *Andorra* y *andosinos*.

Français

Les « andosins » dans le contexte culturel de la 2ème guerre punique.

Dans cet article les recherches ont été dirigées sur les « andosins » dans le contexte culturel de la deuxième guerre punique. Suite à la présentation des sources, aussi bien littéraires qu'archéologiques dont nous disposons, nous avons essayé de comprendre quelles étaient les raisons et les influences géopolitiques et culturelles de la deuxième guerre punique. Voilà pourquoi nous avons introduits les origines culturelles et linguistiques aussi bien des carthaginois que des romains, ainsi que celles de leurs armées. Lorsque la distribution des différents courants culturels de la Péninsule Ibérique a été mise au point nous avons décrit certains des éléments les plus intéressants de la deuxième guerre punique aussi bien par rapport à la thématique des *andosins* qu'à celle des autres centres de population des Pyrénées. Nous avons, de même traité les ressemblances et les liens qui existaient entre les habitants de la Cerdagne et les andorrans pour finalement aboutir à la conclusion qu'aucun lien peut être établi entre les termes de *Andorre* et celui de *Andosins*.

English

Andosins into their cultural context at the time of the Second Punic War.

In this paper the Andosins have been placed into their cultural context at the time of the Second Punic War. We have passed the existing literary and archaeological sources in review to understand the motivations, geopolitical and cultural factors during the Second Punic War. We have described the cultural and linguistic origins of Carthage, Rome and their respective armies. After situating the distribution of cultural influences in the Iberian peninsula, we have depicted some of the more interesting action during the Second Punic War as refers to both the *Andosins* and other Pyrenean peoples, debated the similarities and relationships between Ceretans and Andorrans, finishing by establishing the absence of a linguistic link between the terms *Andorra* and *Andosins*.

Paraules clau: *andosins, ceretans, context cultural, ús militar dels elefants, Segona Guerra Púnica.*

Nota: Les imatges en color es troben a la pàg 186

Is andosins, avantpassats o no dels andorrans, apareixen en la història en el decurs de la Segona Guerra Púnica. Aquesta guerra, entre les dues superpotències d'aquella època, Roma i Carthago, havia de servir per decidir qui assumiria el control de tot el Mediterrani occidental. Evidentment, una guerra d'aquesta magnitud no tan sols va implicar la participació d'aquestes dues nacions, ja molt complexes en la seva composició cultural, sinó també uns jocs d'aliances en què van intervenir més pobles de l'arc mediterrani. En aquest escrit intentarem desbrossar quin rol van jugar els andosins en la Segona Guerra Púnica i, més important encara, en quin context temporal i cultural van existir.

Després de la Primera Guerra Púnica (264-241 aC) i de la rebel·lió dels mercenaris que van patir els cartaginesos durant tres anys (241-238 aC), Carthago va intentar augmentar la seva influència a la península Ibèrica a partir del 236 aC. Aquesta colonització havia de permetre aprofitar els nombrosos recursos naturals del sud de la península, i així poder fer front a les molt oneroses indemnitzacions de guerra que havien estat imposades pels romans al final de la Primera Guerra Púnica. L'aventura cartaginesa a la península Ibèrica no s'ha d'entendre com una decisió d'estat sinó més bé com l'aposta personal Ahimelqart (Amilcar) Barca, cap del clan dels Barca. De fet, aquesta estratègia tenia l'oposició en el consell dels ancians de Carthago d'Hanno, membre influent de l'aristocràcia, que preferia centrar els esforços cartaginesos a estendre el seu domini a l'Àfrica.

El 226 aC els romans van enviar emissaris a Azruba'al, general cartaginès, gendre i successor d'Amilcar Barca, per consensuar un pacte que posteriorment s'ha conegut com el tractat de l'Ebre. En aquest tractat es limitava la zona d'expansió de l'imperi cartaginès al sud del riu Ebre.¹ A la mort d'Azruba'al, Hanniba'al [247 aC – ca. 183 aC] fill d'Amilcar, va agafar el control de les tropes cartagineses de la península Ibèrica i va procedir a augmentar-ne el domini. Malgrat el tractat de l'Ebre, l'atac d'Hanniba'al a la ciutat de Saguntum, aliada dels romans i situada al sud del riu Ebre, va ser considerat com a *casus belli* pels romans. Cal dir que encara que sigui una teoria de poc pes,

alguns historiadors proromans han defensat la hipòtesi que quan el tractat fa referència al riu Ebre de fet s'està parlant del riu Xúquer, sigui per confusió, sigui perquè s'anomenava de la mateixa manera. Segons la seva tesi, com que Sagunt es troba al nord del Xúquer, en aquest cas l'atac d'Hanniba'al s'hauria de interpretar com un trencament del tractat per part dels cartaginesos.

Les fonts d'informació

Fonts arqueològiques

Les fonts arqueològiques són d'un gran interès a l'hora de caracteritzar grups humans que no forçosament han deixat un llegat escrit de les seves vivències. En aquest sentit, la recerca arqueològica ens ajuda en l'intent d'esbrinar el model de societat, els costums i les relacions del poble d'estudi tant amb el seu ecosistema com amb altres grups humans. En aquest treball és especialment interessant avaluar la tipologia dels materials trobats en els jaciments d'estudi així com les seves diferents decoracions per trobar similituds i/o diferències entre andosins i ceretans. L'estudi dels materials trobats als jaciments arqueològics també ens ajuden a avaluar els contactes comercials que tenia un poblament i, més important encara, ens permet estudiar els processos d'aculturació. Aquests processos són una constant en la història dels pobles, i en l'època estudiada cal fer esment de la iberització progressiva dels pobles de la península, que implica la seva aculturació a favor d'influències tant gregues com fenícies. De la mateixa manera, en finalitzar les guerres púniques la península Ibèrica va viure una altra etapa d'aculturació, la romanització, aquest cop impulsada pels romans i la seva cultura. Com a fonts arqueològiques per ajudar-nos en aquest treball hem utilitzat dades tant de jaciments andorrans com de jaciments del Pirineu oriental, sobretot atribuïbles als ceretans, entre els quals s'han trobat restes corresponents al període comprès entre el segle VI i I aC. Entre els jaciments andorrans cal destacar:

- El Roc de l'Oral. Considerat el jaciment més representatiu d'aquest horitzó, se li atribueix una cronologia a partir del segle II aC, segueix el model d'ocupació estratègic a dalt d'un turó i controla la vall del Valira

d'Orient al sud d'Encamp. En aquest jaciment s'han trobat restes de ceràmica ceretana que daten d'entre el segle II i I aC.

- Cedre IV. Aquest jaciment, situat a Santa Coloma, està subdividit en set petites estacions, de diferent cronologia en el qual no és fàcil establir les diferents etapes i la transició entre elles. Concretament, en el Cedre IV es va poder desenterrar un interessant forn domèstic i diferents fragments de ceràmica.

L'estudi de la ceràmica en els jaciments andorrans és una valuosa font d'informació, en veure-s'hi tant els dissenys propis com la importància relativa i l'origen dels materials d'importació. En les estratigrafies temporalment pròximes a l'època d'interès els materials d'importació són tan sols residuals en comparació dels indígenes i hi trobem majorment ceràmica comuna oxidada ibèrica i ceràmica grisa emporitana. En els materials autòctons retrobem ceràmica feta a mà amb dissenys decoratius similars als de la ceràmica ceretana o d'estil cerdà (per exemple, cordons digitats i incisos).²

Els jaciments ceretans s'han trobat majorment en posicions estratègiques dominant el Segre. Cal pensar que es considera que una de les activitats econòmiques dels ceretans era el cobrament de dret de pas. Aquesta opció és lògica si es recorda que els seus emplaçaments dominaven una de les vies de pas més emprades del Pirineu i que passaria a ser, sota ocupació romana, l'*strata ceretana*. Entre els diferents jaciments ceretans a proximitat d'Andorra destacariem:

- Enveig
- El castellot de Bolvir
- Sant Feliu de Llo

En la majoria de jaciments es troba una forta continuïtat entre el segle VII i II aC, per la qual cosa es fa difícil subdividir-ho en diferents etapes. Aquesta continuïtat també s'observa pel que fa les restes materials amb especial presència de ceràmica anomenada d'estil cerdà. S'observa poc material d'importació coherent amb una feble aculturació. No obstant això s'han trobat monedes de diferents orígens que reforçarien la teoria del cobrament de dret de pas com a activitat econòmica. Com a ceràmiques d'importació es retroba majorment ceràmica emporitana i ibèrica oxidada.³

Texts originals

Diversos autors de l'època han escrit històries més o menys oficials sobre el desenvolupament de les tres guerres púniques (primera [264-241 aC], segona [219-201 aC] i tercera [149-146 aC]). La primera, i sobretot la segona han estat tractades bastant a fons. Els dos punts amb què s'hauria de tenir cura és de verificar en quin grau els autors són realment de l'època, així com el caràcter d'història oficial que poden revestir els seus relats dels fets.

Si fem la llista dels autors del món clàssic que han escrit obres que mencionin, de prop o de lluny, aquesta àrea geogràfica catalana i els pobles que visquin en la zona del Pirineu durant la Segona Guerra Púnica, trobem:

- Polybius (Polibi), amb Històries
- Strabon (Strabo), amb Història (obra que s'ha perdut) i Geografia
- Titus Livius (Livi), amb Ab Urbe Condita
- Silius Italicus (Sil-li l'itàlic), amb el poema èpic Punica
- Avienus (Aviè), amb Ora Maritima
- Stephanus Byzantinus (Esteve de Bizanci), amb el seu lèxic geogràfic Ethnica

De tots aquests, l'únic que va viure els esdeveniments de manera gairebé contemporània va ser Polibi (203-120 aC). Si bé era –tal com indica el seu nom– originari del món grec, almenys va esdevenir conseller d'Scipió Aemilianus i el va poder seguir, durant la Tercera Guerra Púnica, a les seves campanyes militars tant a la península Ibèrica com a les portes de la mateixa Carthago. Durant aquests viatges va tenir la possibilitat d'entrevistar-se amb persones que havien participat activament en les batalles corresponents a la Segona Guerra Púnica. També va tenir accés tant als arxius romans com als escrits d'historiadors contemporanis de la primera i segona guerres púniques com Philinos d'Agrigentum, Fabius Pictor, Sosylos i Silenos.

El següent, Estrabó va nàixer circa 64 aC –aproximadament quatre generacions després dels fets–, també era d'origen grec. Els seus relats contenen algunes descripcions més que fantasioses de països i els seus habitants, i queda sota una certa sospita d'haver emprat descripcions no sempre de primera mà per a les seves obres.

Pel que fa als autors llatins (Titus Livius) o assimilables (Silius Italicus), a més de ser encara més tardans, també són sospitosos de portar més interès a la història política romana que no pas a la situació preromana de la península Ibèrica. En aquest sentit, amb l'objectiu de fer una reinterpretació de la història en clau romana, ens trobem amb una certa exageració i lloança de les accions romanes i amb la figura d'Hannibà' al com a arquetip mític de l'adversari de Roma. Val a dir que els personatges originaris de la península, que hagin acabat a Roma i dels quals coneixem la història, sembla que han estat originaris més aviat del sud de la península (ex. Sèneca [54 aC- 39 dC], de Corduba). Així hauran pogut aportar poques precisions geogràfiques i etnogràfiques als redactors de les històries oficials romanes. Tot i això, cal comentar la possibilitat que persones com Titus Livius hagin disposat, des de Roma, de fonts documentals de les quals desconeixem actualment l'existència –i que a més d'un contemporani nostre segur que li interessarien força.

Arribats al quart segle, amb l'etrusc Aviè estem entrant en un període en què

la geografia del nord de la península Ibèrica era més que coneguda, així com les posicions contemporànies de les tribus i pobles. Però, amb més de cinc-cents anys de dominació romana, els patrons de poblament, els idiomes parlats i el record popular dels fets de l'època de la Segona Guerra Púnica havien tingut tot el temps necessari per transformar-se totalment. Podem suposar que l'estructura tribal de l'actual zona catalana i del Pirineu hagi pogut canviar fins a un cert punt durant el procés de romanització, i hagi acompanyat canvis en l'equilibri del poder econòmic i polític.

En resum, les fonts documentals de què disposem són parcials, i possiblement partidistes en el sentit de ser totes originàries del món grecoromà. Ens faltaria alguna versió cartaginesa, i possiblement també alguna altra pròpia del món ibèric. Els documents són sospitosos en haver estat redactats en la seva majoria en un moment en què els testimonis directes dels fets ja havien desaparegut, i a vegades basant-se en altres documents anteriors.

Entre els esmentats documents, el més conegut –i l'únic que fa esment d'un nom aproximat a l'actual Andorra– és el de Polibi. El fragment en qüestió forma part d'*Històries*:⁴

καὶ διαβάς τὸν Ἰβηρα ποταμὸν κατεστρέφετοτὸ τε τῶν Ἰλουρητῶν ἔθνος καὶ Βαργουσίων ἔτι δὲ τοὺς Αἰρηνοσίους καὶ τοὺς Ἀνδοσίνοους μέχρι τῆςπροσαγορευομένης Πυρήνης.

La traducció en seria:

I després de passar el riu Ebre, [Hannibà] va sotmetre la tribu dels Ilourgetôn i els Bargousion, com també els Airenosiou i els Andosinous fins als contraforts dels Pirineus.

Potser val la pena recordar que aquesta és l'única referència de què disposem sobre la possible presència d'avantpassats dels andorrans. No n'ha sortit cap altre, almenys de moment. De fet, la paraula andosins és el que es coneix com un hapax legomenon (ἄπαξ λεγόμενον), per aquest fet que és l'única vegada que apareix en els textos històrics. Però la seva anàlisi és interessant, ja que –a condició expressa que acceptem la identificació dels andosins de Polibi amb Andorra– ens dóna una pista sobre la seva importància. Els inclou dins d'una curta llista de quatre tribus amb què Hannibà al es va enfrontar. Podem suposar que es tractaria de tribus prou importants, fet confirmat per la importància contrastada⁵ dels ilurgetes i bargusins en l'època romana.

Pel que fa als altres autors, Strabó fa una descripció de la costa a Geografia, des de l'actual Gibraltar fins al Pirineu. Al mateix temps, dóna algunes informacions sobre les tribus de terra endins. Concretament:⁶

Existeix sobre l'Ebre una ciutat anomenada Caesar Augusta; i també Celsa, una colònia, i on trobem un pont de pedra sobre el riu. Aquest país ha estat ocupat conjuntament per diverses tribus, dels que la més

coneguda és els laccetans. La seva regió comença als contraforts dels Pirineus i s'eixampla per les planes fins als voltants d'Ilerda i Osca, o sigui les regions que pertanyen als Ilergetans, no massa lluny de l'Ebre.

Així, veiem que si algunes de les tribus es tornen a trobar dos segles més tard, no és el cas de totes. No podem, però, concloure ni desplaçaments a altres regions ni la seva desaparició, ja que cap de les descripcions no ens dóna informacions precises o una visió del conjunt de la població al peu dels Pirineus. Per la mateixa raó, tampoc no podem descartar de manera immediata la possibilitat de variacions significatives en la seva composició o en la localització de les diferents tribus.

Finalment, en un context de transició entre el món purament iber (de la costa) i poblacions d'altres orígens (terra endins), també se'n fa difícil caracteritzar amb precisió l'àmbit cultural exacte de les tribus de què tenim el nom, amb l'excepció de les més destacades, com els mateixos Ilergetans, ja que varen tenir una presència posterior ben documentada.

Geografia i geopolítica

Els cartaginesos

Com se sap, els cartaginesos eren fills de l'expansió comercial i colonial fenícia. A partir de les seves bases de Tir i Sidó, aquest poble semític de l'est mediterrani va seguir les rutes marítimes almenys fins a l'estret entre el Mediterrani i l'oceà Atlàntic. Existeix una certa controvèrsia sobre si varen anar més lluny o no, que no té rellevància per a l'actual discussió.

En tot cas, els fenicis varen deixar un teixit dens de comptadors comercials al llarg de tota la costa sud del mediterrani que més tard varen servir com a base de l'imperi comercial cartaginès, fins a transformar-se lentament en colònies fixes. Carthago va ser fundada al 814 aC per colons provenint de Tir.

Aquesta xarxa comercial era el paral·lel de les xarxes de colònies gregues al nord de la mar i a Sicília, i que poc a poc Roma va anar assimilant (vegeu figura 1). Tant els mateixos cartaginesos, com també els romans, eren ben conscients

Figura 1

d'aquesta filiació fenícia, tal com ho relata l'*Eneida* de Virgili. De fet, el terme llatí per a cartaginès, *poenus*, és cognat amb la paraula catalana *fenici*.

La llengua cartaginesa forma part del conjunt de les llengües oestsemitiques, com l'hebreu clàssic i l'arameu. Mostra una evolució molt més propera a aquestes que no pas l'egipci antic o l'àrab, que si bé també formen part de la família de les llengües hamitosemitiques, ho fan des d'altres branques. Una de les contribucions més importants dels fenicis a la cultura del món mediterrani va ser l'ús de l'alfabet. A partir de l'alfabet fenici —emprat, amb diferències menors, també pels cartaginesos— se'n varen derivar altres com el grec, i a una certa distància l'etrusc i l'alfabet llatí. També va ser la inspiració original d'altres alfabet derivats en el context cultural cartaginès, com l'alfabet tiffinag, emprat encara avui en dia pels parlars berbers.

Un altre punt interessant és el fet que, a part d'algunes inscripcions no massa esteses⁷, l'únic text d'una certa envergadura en llengua púnica del qual tenim coneixement ens ha estat aportat a través de fonts llatines. Concretament, es tracta d'un monòleg conegut al *Poenulus* de Plautus,⁸ en què un personatge cartaginès diu la seva —en púnic. En transcrivim la primera línia aquí:

Yth alonim u alonuth sicorathi sy macom syth

Ni el poc domini d'aquesta llengua per part del Plautus ni els esforços de generacions de copistes durant l'edat mitjana ajuden a la nostra comprensió d'aquest text, possiblement basat en un original en alfabet grec.⁹

Malgrat la dificultat afegida d'aquesta transcripció antiga, s'ha arribat a desxifrar emprant el coneixement que tenim tant de l'hebreu, com també del text llatí que l'acompanya a Plautus. Una possible transcripció, així com una traducció catalana, en serien:

את האלונים והאלונות זכרתי שהמקום הזאת

et ha ălônîm w ha ălônût zikkartî še ha mmaqôm ha zzôt

els deus i les deesses invoco ("faig recordar") que (són) d'aquest lloc

L'etimologia del nom del mateix Hanniba'al seria una bona mostra de la similitud entre el cartaginès i l'hebreu. Com molts noms semitics, és format per dues parts:

hanni + ba'al

- La primera, *hanni*, es pot aproximar de l'hebreu clàssic *hannâ* (חנני), "compassió, gràcia".

- La segona, *ba'al* (בעל) és un terme que es troba en gairebé totes les llengües oestsemitiques, i vol dir "senyor, amo". També es feia servir sovint en el sentit de "déu". Alguns exemples en serien Ba'al ("El Senyor", sense epítets), déu suprem del panteó de Tir, Ba'al Melqart ("Ba'al, rei de la ciutat") del panteó de Carthago, o encara el Ba'al Zvuv de la Bíblia.

Acoblant els dos noms, tenim una estructura semblant a la de formació dels noms clàssics bíblics Gavri'el, Mihel, Rahel, etc., és a dir un nom del déu al qual s'acobla un adjectiu en posició anterior, i que es refereix a una de les qualitats del déu. Així, el nom d'Hanniba'al es pot entendre com a gràcia de Ba'al o bé compassió de Ba'al.

També es troba la primera part sola, com seria el nom d'Hanno el navegant. Pel que fa a la seva pronunciació, cal tenir en compte que la lletra *het* (ח) és velar fricativa, i es pronuncia de manera semblant a la jota de mejor en castellà. La lletra que se sol representar mitjançant un apòstrof " " representa de fet una parada glotal 'ayin (ע), que també es troba en l'àrab clàssic.

Això permet explicar la nostra decisió d'escriure aquest nom en la forma Hanniba'al, i no en la forma més comuna en català, Anníbal.

Altres noms de l'època tenien estructures semblants; per exemple el nom que coneixem com a Amílcar, format per

ahi (germà) + Melqart

per donar el nom germà de Melqart i que es devia pronunciar aproximadament com a Ahimelqart —sempre amb *het* fricativat.

El nom genèric de la família d'Hanniba'al, transliterat barca pels llatins, sembla de la mateixa arrel que la paraula hebrea *baraq* (ברק), que vol dir "tro" i com sabreu és encara avui en dia un cognom comú al lllevant del Mediterrani.¹⁰

Ara bé, es pot suposar que aquesta llengua cartaginesa era parlada tan sols pels mateixos cartaginesos, així com una part relativament petita dels seus interlocutors més regulars. Pel que fa als altres pobles aliats, existia una certa diversitat tant d'origens geogràfics com de costums i de llengua.

Del costat africà de la mar Mediterrània es podria trobar en els exèrcits d'Hanniba'al sobretot gent dels pobles libis (soldats) i numidis (cavalleria). Aquests devien parlar diferents llengües del grup hamitosemitic, però més aviat d'altres branques i algunes prou diferents del cartaginès.

També cal tenir en compte el reclutament extens per part d'Hanniba'al i de la seva família de forces militars en la península Ibèrica i també de les Illes Balears. Aquí també es devia trobar gent tant amb llengües com l'iber com d'altres que parlaven llengües celtes o bascoïdes.

El resultat final era una veritable torre de Babel d'exèrcit, amb parles representatives d'almenys quatre grups lingüístics diferents. Aquest fet es veia agreujat per la tendència dels cartaginesos a contractar mercenaris de diferents orígens, que feien encara créixer més la complexitat dels seus exèrcits. Aquesta tendència a emprar mercenaris es va veure una mica disminuïda després de la rebel·lió que van protagonitzar al final de la Primera Guerra Púnica. Nogensmenys, de les fonts literàries que s'han preservat fins

als nostres dies podem saber que l'exèrcit d'Hanniba'al quan va creuar el Pirineu estava format per cartaginesos, numidis, libis, tartessics, ibers, baleàrics, celtibers, celtes. Quan va anar avançant en la seva campanya italiana s'hi van sumar gals, liguris, samnites i lucanians.

Per aconseguir donar una certa cohesió als seus exèrcits, els cartaginesos agrupaven les seves unitats militars en funció del seu origen i assignaven a cada grup ètnic un oficial cartaginès, que servia d'enllaç entre l'estat major cartaginès i els seus cabdills. Tot i així ens és fàcil d'imaginar les grans dificultats de comunicació que devien existir. Per exemple, en el cas que Hanniba'al es volgués adreçar directament a les seves tropes, el seu discurs havia d'anar essent traduït per intermediaris, que no forçosament tenien les capacitats i/o la voluntat de fer una traducció fidedigna de les seves paraules. Tots els grups culturals o lingüístics no eren tractats sempre de manera equitativa per part del comandament cartaginès. Així per exemple, els aliats gals es queixaren de ser utilitzats com a carn de canó a la batalla de Trèbia (218 aC), mentre que les tropes africanes o iberes eren més ben tractades. Ja hem destacat que el clan bàrcida va tenir molta influència en les causes de la Segona Guerra Púnica. Però també cal destacar que aquesta família en va dur el comandament militar. Així doncs, a part d'Hanniba'al, d'altres bàrcides van intervenir en la guerra, entre els quals podríem destacar Azruba'al, germà d'Hanniba'al que es va quedar amb el control de la península Ibèrica mentre el seu germà feia el seu viatge cap a Roma, l'any 218 aC. Azruba'al intentarà després (209 aC) reunir-se amb el seu germà a la península Itàlica, sense èxit, i va morir l'any 207 aC a la batalla de Metaurus. Un altre germà, Mago, va servir com a oficial sota el comandament d'Hanniba'al en la seva expedició fins després de la batalla de Cannae (216 aC), quan va tornar a Carthago i tot seguit va anar a ajudar el seu altre germà, Azruba'al, a la campanya ibèrica. L'any 205 aC va realitzar una expedició —sense gaire èxit— al nord de la península Itàlica. Tornant a Carthago el 202 aC per organitzar la seva defensa va morir durant el trajecte. Finalment, l'últim membre destacat del clan bàrcida seria Hanno, net d'Amilcar, que va combatre com a oficial sota les ordres d'Hanniba'al. Aquests diferents membres de la família Barca van demostrar uns excel·lents coneixements militars, heretats d'Amilcar, i es van mostrar sovint superiors als seus oponents romans.

Els romans

Si la situació lingüística i cultural dels exèrcits cartaginesos reflectien una situació política barrejada dins del seu àmbit d'influència, l'estat de la península italiana no era menys variat, com es pot apreciar en la figura 2.

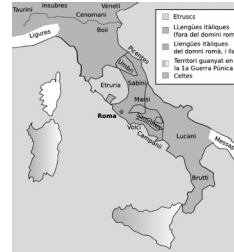

Figura 2

Començant pel nord, una bona part del territori situat al nord del riu Po parlava celta, sense —pel que en sabem— gaires diferències dialectals entre pobles. En temps posteriors, alguns d'aquests varen arribar a formar part de les altes esferes de la política romana, amb figures com Pompeu (de Picenum) i el clan Ahenobarbus. El mateix nom d'aquests últims fa referència al color ros dels seus cabells, que no deixava de destacar entre els trets característics dels romans originaris del Latium.

A la zona al voltant de l'actual Venècia existia la llengua vènetica, i en el sud de la península trobem en el moment de la Segona Guerra Púnica un seguit de pobles itàlics, entre ells els oscs i els umbris. Si bé aquestes tres llengües formaven part del grup indoeuropeu, com el mateix llatí, la lectura dels clàssics latins ens mostra que en diferien prou perquè els mateixos romans les consideressin com a llengües estrangeres.¹¹

No tenim gaires informacions escrites de les llengües natives de la punta sud de la península. Les que es troben són totes en les diverses variants del grec que es parlaven en les colònies al llarg de la costa sud i de les illes. Aquestes, originàries de Corint, Megalopolis, Rhodos i altres llocs del món grec, parlaven dialectes diferents, que es trametien a les seves colònies de la Magna Grècia.

Finalment, queda l'enigma de l'etrusc. Durant molts anys quedava el dubte si es tractava o no d'una llengua indoeuropea, i el de la seva provinença. Descobriments com l'estela de Perugia o la mòmia de Zagheb ens han facilitat més vocabulari, que sembla que dóna més credibilitat a un origen a l'Àsia Menor, tal com ho proposava al segle V aC l'historiador grec Herodotus.¹² Estudis genètics com el de Vernesi¹³ també van en aquest sentit:

“genetic distances and sequence comparisons show closer evolutionary relationships with the eastern Mediterranean shores for the Etruscans than for modern Italian populations.”

La relació entre romans i etruscs va ser llarga i prou complexa. Romulus mateix se suposava que era originari de la ciutat llatina veïna d'Alba Longa,

i els primers reis romans –Tullus Hostilius, Ancus Marcius i Tarquinius Priscus– són considerats llatins o sabins. Per contra, segons Titus Livi, Tarquinius Priscus era de la ciutat etrusca de Tarquinii, i els dos últims reis romans, Servius Tullius i Lucius Tarquinius també eren d'origen etrusc. Es pot suposar una certa barreja cultural entre els dos àmbits llatí/sabí i etrusc, que va augmentar a partir de final del segle V i principi del segle IV aC quan els romans començaren a envair i a dominar totalment Etrúria.

Finalment, a la punta est de la bota italiana trobem els Messapii. Eren relativament nousvinguts... des d'Il·líria, a l'altre costat de l'Adriàtic. Per aquest motiu, la seva llengua pertanyia al mateix subgrup il·lirico-tràic que l'actual albanès.

Mentre que l'exèrcit cartaginès estava bàsicament format per voluntaris i mercenaris, en el cas de l'exèrcit romà la situació era diferent ja que tot ciutadà romà d'entre 17 i 46 anys era susceptible d'estar cridat al servei militar –a condició de tenir un patrimoni equivalent a uns 11.000 asos (unitat base del sistema monetari romà)–. Aquests ciutadans podien servir un màxim de setze anys com a legionaris o deu anys com a eques (cavallers), encara que generalment en aquesta època s'esperava que un home fes un servei militar de sis anys seguits. Les famoses legions romanes estaven normalment formades per uns 4.200 legionaris (infanteria pesada) i 300 eques. Aquests 4.200 homes es subdivien en trenta maniples, que s'organitzaven en tres línies, de les quals la primera corresponia als hastati (llancers), la segona als principes (joves d'entre 20 i 30 anys) i finalment la tercera als triarii (els veterans), que servien de cos de reserva. Les maniples dels hastati i dels principes estaven formades per 120 homes mentre que les dels triarii estaven formades tan sols per 60 homes. Associats a cada legió també hi havien els velites (infanteria lleugera), que corresponien a les classes més pobres que no es podien pagar una armadura corporal i es distribuïen entre les diferents línies de maniples.¹⁴

Aquestes legions, que de fet eren la milícia romana, queden molt lluny encara de les posteriors temudes legions imperials formades per professionals amb una vàlua militar molt més gran. En aquest sentit, cal tenir en compte que aquesta estructura va ser la base de la legió sobre la qual Gaius Marius va introduir modificacions considerables durant l'últim segle aC. Les modificacions organitzatives de Marius, així com la possibilitat que membres de les classes més pobres (*capite censi*) s'allistessin en l'exèrcit encara formaven part d'un futur molt llunyà i probablement imprevist a l'època de les guerres púniques.

A aquestes legions s'hi afegien les tropes auxiliars organitzades en cohorts que provenien dels seus associats. S'intentava que en els exèrcits consulars,

formats per dos legions, hi hagués més o menys una paritat entre soldats romans i aliats. Les tropes aliades normalment presentaven una proporció més gran de cavalleria que d'infanteria. Una part d'aquestes tropes (*extraordinarii*), que consistien en un terç de la cavalleria i una cinquena part de la infanteria, es posaven directament sota el comandament del cònsol i servien com a tropes d'elit –normalment com a guàrdia avançada o com a rereguarda en cas de retirada–. Entre els seus aliats hem de diferenciar entre els pobles llatins, que consistien en una trentena de colònies espargides per la península i els altres estats de la península, entre els quals destaquen els Samnites i els Marsii. Aquesta diferenciació és especialment important, ja que la seva fidelitat a Roma no era la mateixa. En efecte, mentre que les colònies llatines sempre van restar fidels a Roma, alguns pobles com els Samnites (després de la gran victòria cartaginesa de Cannae el 216 aC) van canviar la seva posició d'aliats en funció dels atzars de la campanya militar. Aquests canvis d'aliança van ser el resultat d'una política activa d'Hanniba'al que consistia a promoure la seva presència a la península Itàlica com a alliberador de l'opressió romana. Per donar més força a aquests arguments tractava de manera molt diferenciada els seus presoners, als quals diferenciava entre romans i aliats. Mentre que els romans eren tractats durament, els aliats van ser ben alimentats i finalment alliberats amb l'objectiu de fer-los portadors de les paraules d'Hanniba'al.¹⁵

Diferents estudiosos consideren que si Hanniba'al hagués aconseguit que un major nombre d'aliats romans els abandonessin hagués estat el factor clau per a decidir la guerra.¹⁶

Mentre que hem destacat que el comandament dels exèrcits cartaginesos era responsabilitat gairebé exclusivament de militars professionals, membres de la família dels bàrcids amb una demostrada experiència bèl·lica, la vàlua dels comandants romans va ser molt més fluctuant. Els exèrcits romans eren comandats per dos cònsols, membres del senat, que s'elegien anualment. Aquests cònsols sovint no eren més que afeccionats a l'estratègia militar, sense gaire experiència pràctica a manar una legió sencera. Aquest comandament segurament va tenir la seva part d'influència en algunes de les principals desfetes romanes de la Segona Guerra Púnica. Així podem fer el cònsol Sempronius responsable de la desfeta de Trebia (218 aC), el cònsol Flaminius de la desfeta del llac Trasimene (217 aC) i sobretot els cònsols Varro i Lucius Aemilius pel desastre de Cannae (216 aC). No obstant això, també s'ha de reconèixer que alguns cònsols van demostrar més capacitat estratègica, com ara Fabius, Nero, Marcellus i sobretot Scipio Africanus.

Se'n pot destacar Fabius, que va decidir que els exèrcits romans no afrontessin directament els cartaginesos sinó que fessin una guerra de desgast atacant

especialment les ciutats aliades a Carthago. Aquesta estratègia, poc popular per alguns sectors del senat, va esdevenir sense cap mena de dubte un dels factors clau de la victòria romana. Una de les característiques dels romans durant la Segona Guerra Púnica va ser saber adaptar-se a les noves circumstàncies, allargant, per exemple, de manera extraordinària el comandament d'Escipio més enllà del seu termini i fins a la fi del conflicte.

Els celtes

La presència dels celtes era notable al llarg sobretot de la Segona Guerra Púnica. Tenien una presència destacable al sud de la Gàl·lia, amb per exemple el tribu dels Volcae Tectosages a l'actual Tolosa. Ens podríem preguntar sobre les possibilitats de contactes i comerç entre aquesta tribu molt forta i les poblacions tant de les valls d'Andorra com de Cerdanya.

A tot el sud de la Gàl·lia altres tribus celtes varen fer notar la seva presència durant el trajecte d'Hanniba'al. Cal notar, però, que si bé podem suposar la presència de pobles celtes en la regió a partir del segle VI, la seva situació patia encara alguns trastorns periòdics. Els mateixos Volcae sembla que havien estat relativament nousvinguts, i ens podem recordar també dels Helvetii, amb què es va trobar Cèsar a final del primer segle aC. Els celtes havien portat alguns mals de cap als romans abans d'aquesta època, i ho tornarien a fer en anys posteriors. Pel que fa a la Segona Guerra Púnica, la seva posició sembla prou variada en funció de les lleialtats tribals locals. Així, Hanniba'al va tenir els seus problemes amb ells tant al Rhoïna com a l'entrada dels Alps amb la tribu dels Allobroges, mentre que els romans es varen haver d'enfrontar a una rebel·lió dels Boii, dels Insubres, dels Taurini i fins i tot els Gaisates, tribu celta transalpina¹⁷ a la vall del Po (225–220 aC). Evidentment, a Hanniba'al li hagués anat molt bé arribar a la península Ibèrica amb aquest conflicte obert, ja que Roma hagués estat molt més debilitada i encara no s'haguessin fundat les dues estratègiques colònies romanes cisalpinas de Piacenza i Cremona. De fet, es considera que Roma era conscient que hauria d'estabilitzar la situació amb els celtes al nord abans de poder tornar afrontar els cartaginesos. Per aquest motiu, alguns estudiosos consideren que el tractat de l'Ebre del 226 aC va servir als romans per guanyar temps i postposar l'inevitable conflicte amb els cartaginesos.

Situació de la península Ibèrica

Si les situacions que hem descrit del món cartaginès i de la península Itàlica eren prou complexes, la de la península Ibèrica ho era tant o més. Les situacions de la costa del Llevant i de l'interior eren contraposades: mentre que la costa es troba plenament integrada en el sistema comercial

mediterrani, amb colònies gregues i cartagineses i la presència dels ibers, quan ens allunyem de la costa ens trobem una sèrie de pobles molt més aïllats i sobre els quals no sempre disposem de moltes informacions.

En podem destacar:

- Els celtibers. D'origen celta (la seva llengua forma part del grup del celta "Q"),¹⁸ tenien un cert grau d'aculturació iber, com ho demostra l'ús d'aquest alfabet.
- Altres tribus pròpiament celtes, situades més al nord i sense tants contactes amb el món iber de la costa.
- Pobles bascoïdes, al Pirineu.
- Altres pobles i ètnies a l'interior i al nord-oest de la península. En el moment de la Segona Guerra Púnica, les regions de l'interior no tenien gaires relacions amb el món romà i mediterrani en general, i les dificultats orogràfiques no hi ajudaven.
- Els tartèssics del sud de la península, que podien –o no– tenir una relació amb els ibers, amb els quals Amilcar va negociar i/o lluitar (segons les fonts consultades) a la seva arribada a la península per establir-hi els seus primers dominis.

Les aliances polítiques de les colònies gregues de la costa se solien fer amb els romans, mentre que Carthago va establir diversos comptadors i ports de mar (Gadit, Carthago Nova) que li varen romandre fidels en totes circumstàncies. Els pobles de terra endins, però, podien tenir afinitats més variades i volàtils. Una tàctica emprada pels cartaginesos per intentar formar aliances més duradores varen ser els casaments dinàstics. Així per exemple, Azruba'al, gendre d'Amilcar en segones núpcies es va casar amb la filla d'un dels reis ibers, o el mateix Hanniba'al, abans d'emprendre la seva ruta cap al nord es va casar amb Imilce, dona ibera originària de Castulo, una de les ciutats més importants de la zona nord d'Andalusia.

La Segona Guerra Púnica

És important destacar que la Segona Guerra Púnica no és una guerra més en l'antiguitat o fins i tot una d'entre les tres guerres púniques. La Segona Guerra Púnica va ser única tant per les seves repercussions, pels seus nombrosos escenaris geogràfics (península Itàlica, Sardenya, Sicília, el sud de l'actual França, el Llevant de la península Ibèrica, Albània, Grècia i el nord d'Àfrica). Sense cap mena de dubte es pot dir que la figura d'Hanniba'al ha passat a ser una de les figures més emblemàtiques de l'antiguitat i a ser admirat com un geni de la tàctica militar (anomenat pare de l'estratègia per l'historiador militar T. N. Dupuy¹⁹). De fet, la Segona Guerra Púnica i les

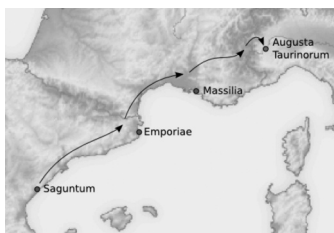
diferents estratègies i tàctiques militars que hi van ser emprades encara són avui en dia estudiades en diferents escoles militars.²⁰ Hanniba'al va ser aquell cabdill que va aconseguir mantenir el seu exèrcit quinze anys a la península Itàlica sense gairebé reforços externs, amenaçar la mateixa Roma i va restar imbatut en totes les batalles que van tenir lloc a la península.

En aquest treball tan sols detallarem alguns dels episodis relacionats amb aquesta guerra i ens centrarem en els episodis més pròxims amb els andosins i amb algun detall especialment mític, com pot ser la utilització d'elefants per part d'Hanniba'al. Si el lector està interessat a completar la seva visió del conflicte li recomanem les obres més generals de S. Lancel²¹ i J. F. Lazenby.²²

Distàncies

L'aventura terrestre d'Hanniba'al, llarga i difícil, no s'entén si prèviament no especifiquem que Roma tenia una superioritat marítima total que de fet ja s'havia produït en la Primera Guerra Púnica i que el va empenyer a l'alternativa terrestre.

Per poder traçar la ruta que Hanniba'al va seguir per travessar el Pirineu és primer interessant veure amb què va passar-los. Segons Polibi, Hanniba'al va creuar el Pirineu amb 50.000 soldats d'infanteria, 9.000 tropes de cavalleria i 37 elefants. Encara que segurament aquests números són exagerats és fàcil d'entendre les dificultats amb que, al III segle aC, un exèrcit tan nombros podia creuar una cadena muntanyosa. Per això, abans de saber el context geopolític podríem pensar que el millor camí per fer travessar el Pirineu a l'exèrcit d'Hanniba'al seria vorejant la costa mediterrània (vegeu figura 3). El relleu en aquest indret es fa més suau i es pot entrar sense gaires problemes a la plana de Perpinyà.

► Figura 3

Es pot suposar l'existència prèvia d'una via de comerç important seguint el traçat de la posterior via Domitia.

Això no obstant, elements aliens a la geografia segurament van fer que Hanniba'al triés un camí, aparentment, més complicat. Primerament, si hagués

triat la ruta de la costa hagués hagut de lluitar amb els homes d'Emporion, colònia grega aliada a Roma, i el seu objectiu era arribar a territori romà amb l'exèrcit al més intacte possible i també passar desapercebut al màxim per maximitzar l'efecte sorpresa un cop hagués d'entrar en combat amb els romans. D'altra banda, els ceretans, segons Silius Italicus, eren aliats dels cartaginesos i controlaven el pas del Pirineu per la vall del Segre i després el riu Tet (posteriorment strata ceretana). El fet que els ceretans fossin aliats dels cartaginesos es veuria reforçat, ja que no apareixen en les descripcions de Polibi i Livi, que tan sols parlen dels opositors que Hanniba'al va haver d'afrontar. Semblaria lògic, doncs, que Hanniba'al passés per un territori amic i poder aprofitar per enfortir les seves tropes amb ceretans, tant sota forma de voluntaris com de mercenaris. D'aquesta manera també podia utilitzar els guies ceretans per creuar amb menys dificultats la serralada del Pirineu.

Un exercici interessant és la comparativa entre les distàncies del trajecte donades per Polibi i les distàncies calculades emprant la xarxa actual d'autopistes al llarg de la costes. En presentem el resultat en forma de taula:

Trajecte	Distància (estadis)	Trajecte modern	Distància moderna (km)	Equivalència estadiskm
Pilars -> C. Nova	3000	Gibraltar -> Cartagena	554	5,42
C. Nova -> Ebre	2600	Cartagena -> Tortosa	503	5,17
Ebre -> Emporium	1600	Tortosa -> l'Escala	311	5,14
Emporium -> Roïna	1600	L'Escala -> Arles	316	5,06
Roïna -> base Alps	1400	Arles -> Barcelonnette	270	5,19
base Alps -> vall Po	1200	Barcelonnette -> Alessandria	243	4,94
Total	8400		1643	

Nota: el trajecte de la primera línia no va ser realitzat durant la mateixa Segona Guerra Púnica per Hanniba'al, sinó immediatament anteriorment sota les ordres d'Amilcar.

Aquestes dades ens permeten fer les consideracions següents:

1. El trajecte total realitzat per Hanniba'al a partir de Carthago Nova fins als territoris dels Taurini era de més de 1.100 quilòmetres—o ho seria si els exèrcits de l'època caminessin en línies rectes—. Aquesta distància és considerable, i més tenint en compte els accidents orogràfics i fluvials amb què es va trobar. En aquestes circumstàncies cal suposar que devia tenir tendència a seguir les rutes comercials existents allà on podia—com Polibi més tard.
2. La variació de les distàncies entre els trajectes marcats per Polibi i els moderns és molt baixa, inferior al 5%. Aquesta correlació ha de ser significativa.

En conjunt, sembla apropiat proposar la hipòtesi que de fet no hi hagi hagut cap canvi major en les rutes principals ni des de l'època de la Segona Guerra Púnica fins a final de la república romana ni tampoc fins a l'actualitat.

Pel que fa a la cronologia del viatge d'Hanniba'al i el seu exèrcit, en tenim de deduir alguns detalls gràcies a Polibi:

- S'indica que va sortir de Cartagena a principi de la temporada militar. Com que la primavera pot ser prou humida, podem suposar que difícilment es podia produir abans de final de març o principi d'abril segons el nostre còmput.

- Els romans varen aprendre que Hanniba'al ja havia passat els Pirineus a principis de l'estiu, o sigui aproximadament durant l'actual mes de juliol.

- L'exèrcit d'Hanniba'al era capaç de viatjar amb velocitats de fins a 80 estadis per dia de màxima, encara que la velocitat mitjana—comptant dies de repòs i activitats bèl·liques— devia ser molt inferior, possiblement fins i tot la meitat.

Armats amb aquestes dades i suposant una velocitat mitjana de quaranta estadis per dia, podem proposar un calendari hipotètic:

1. Sortida de Cartagena: dia 1 d'abril.
2. Arribada a l'Ebre: 5 de juny.
3. Inici de la travessa del Pirineu: 15 de juliol.
4. Arribada al Roina: 24 d'agost.
5. Inici de la travessa dels Alps: 28 de setembre.

Encara que la nostra estimació sigui prou aproximativa, hi ha punts de concordança interessants.

En primer lloc, el mateix Hanniba'al s'havia informat de les condicions existents a la regió dels Alps abans de sortir, motiu pel qual haurà intentat adoptar un moviment prou accelerat al llarg de tot el recorregut amb la idea de poder passar els Alps abans de l'hivern.

Final de setembre pot semblar un bon moment per passar-los, però de fet és un moment en què es poden produir precipitacions importants als Alps. No sempre seran de neu, o tan sols a cotes molt elevades—és a dir, que el seu exèrcit s'haurà trobat amb aquestes primeres nevades de l'hivern en les proximitats del canvi d'aiguavés—. Però per contra, s'hauria hagut d'enfrontar a precipitacions importants en forma de pluja de tots dos costats, i a les possibilitats d'allaus de terra i fang que les solen acompanyar. De fet, segons les informacions que ens han arribat, el problema més gran amb què va topar l'exèrcit d'Hanniba'al als Alps va ser el fang i no la neu—tal com a vegades se sol representar de manera gràfica.

Finalment, no es pot obviar l'altra problemàtica sobre el trajecte de l'exèrcit d'Hanniba'al: sobre el punt exacte en què va efectuar el pas dels Alps. El debat és encara viu en el món acadèmic, i s'empren fins i tot les tècniques analítiques més modernes per intentar-lo esbrinar amb més detall.²³ En tot

cas, podem suposar que l'Hanniba'al tenia una certa pressa durant tot el seu trajecte per poder passar al costat itàlic de la serralada abans que les condicions meteorològiques empitjessin per l'arribada de l'hivern.

La problemàtica dels elefants

Un dels elements característics que ha subsistit en l'imaginari col·lectiu quan ens referim a la Segona Guerra Púnica és l'exèrcit d'Hanniba'al amb majestuosos elefants coronats de torres (howdah, *πίργου*) des d'on soldats armats d'arcs i llances ferien de mort els enemics. Malauradament, com passa sovint, aquesta imatge no acaba de correspondre's amb la realitat. De fet, ara ja existeix un consens entre els estudiosos, basat tant en proves numismàtiques com en les fonts literàries, per afirmar que els elefants que Hanniba'al va emprar en les seves campanyes eren els *Loxodonta cyclotis* o elefants de bosc africans i no els *Elephas maximus* de l'Índia o els seus germans grans africans els *Loxodonta africana*. El problema és que els elefants de bosc tenen dimensions considerablement menors (3 m d'alçada fins a l'espatlla comparats amb els 4 m del *Loxodonta africana* i tan sols la meitat de pes), i així no poden portar cap torreta a l'esquena. Aquests animals s'utilitzaven doncs tan sols portant al damunt el conductor, anomenat indi per Polibi (*ινδός*), per atropellar l'exèrcit enemic i provocar-hi el màxim caos possible.

És interessant veure com les condicions climàtiques del nord d'Àfrica han canviat. Ara Hanniba'al no trobaria l'hàbitat natural del elefanta dels boscos a una relativa proximitat de Carthago (Rift i contraforts de les muntanyes de l'Atlas), tal com ho va fer al segle III aC. Fins i tot durant l'imperi romà tenim constància que les regions del continent africà situades al nord del Sàhara tenien ecosistemes amb més presència d'herba i de sabana, i en conjunt un clima més humit que en l'actualitat. El procés de desertificació al qual han estat sotmeses no ha estat només cosa d'anys recents. Aquests canvis de clima han comportat també canvis importants en la fauna local. Totes aquestes alteracions han tingut també les seves conseqüències en l'activitat humana i en la seva organització social.

Hanniba'al és descrit en alguns treballs com un gran estratega militar pel que fa la incorporació dels elefants en el camp de batalla. Aquestes mateixes fonts pensen que si els elefants haguessin resistit millor tant la travessa dels Alps com el primer hivern itàlic potser el desenllaç de la Segona Guerra Púnica hagués estat diferent²⁴. Hanniba'al va començar la seva aventura amb 37 elefants el 218 aC, però després de travessar els Alps, combatre la batalla de Trebbia [desembre 218 aC] i passar el primer hivern a la península Itàlica tan sols en quedava un de viu. Sabem que entre els reforços que va rebre a Locri (Bruttium) el 215aC hi havia elefants. I finalment, a la batalla

de Zama [202 aC], última batalla de la Segona Guerra Púnica, els cartaginesos sota Hanniba'al van utilitzar fins a una vuitantena d'elefants, majorment acabats de capturar i així doncs poc entrenats.

Però a mesura que els romans van aprendre a conèixer els elefants també van adaptar les seves estratègies, deixant passadissos entre les seves tropes per on els elefants podien passar sense causar cap mal. També els intentaven fer embogir concentrant sobre ells una pluja de projectils (fletxes i javelines) que feien que giresin cua i atropellessin les seves pròpies tropes: els elefants són de per si un arma de doble tall, ja que poden resultar tan mortals per a l'adversari com per al seu propi exèrcit. En aquests casos, el conductor havia de clavar una daga al clatell de l'animal per matar-lo i evitar així mals majors. Se suposa, per exemple, que a la campanya de Metaurus (207 aC) van morir més elefants a mans dels mateixos guies que per culpa dels enemics.

Per aquest motiu, l'opinió segons la qual Hanniba'al va excel·lir en la utilització militar es troba fortament contestada tant pels fets com per alguns estudiosos.²⁵

Els andosins

Connexió entre andorrans i ceretans

S'observa una certa proximitat geogràfica entre les troballes arqueològiques en territori andorrà i les corresponents als ceretans. Així per exemple, el jaciment del Roc d'Enclar es troba a 30 km en línia recta del jaciment ceretà de Baltarga. Si ens fixem en l'evolució dels registres arqueològics en ambdues regions també hi trobem similituds. El procés d'iberització s'observa a partir del segle VII-VI aC al nord-est peninsular, com també una progressiva aculturació a favor de les influències gregues i fenícies que implica també un increment de la complexitat social. En canvi, en el cas dels jaciments de la Cerdanya s'observa un cert immobilisme amb poques marques del procés d'iberització.²⁵ Aquesta escassetat de material d'importació en els jaciments fa pensar en un cert aïllament d'aquestes poblacions amb contactes comercials reduïts, segurament relacionats amb la transhumància, amb els nouvinguts ibers i amb les colònies costaneres tant fenícies com gregues.

De fet, les fonts literàries com Aviè o Esteve de Bizanci sembla que confirmarien aquesta diferenciació entre els pobles ceretans i els ibers. Aviè, en la seva descripció dels pobles presents al Pirineu, destaca que el que ara és un poble iber abans eren els ceretes i els rudes ausoceretes. Esteve de Bizanci fa limitar el territori iber amb el dels ceretans.

De la mateixa manera, en el cas dels jaciments d'Andorra els elements

característics del fenomen de la iberització són merament testimonials i no apareixen fins a èpoques molt tardanes (Roc d'Enclar, segle III aC), signe evident del procés lent d'aculturació.²⁷ Aquestes similituds entre els jaciments ceretans i els situats a Andorra no es paren aquí, ja que es poden demostrar o bé contactes entre ells o bé similituds culturals, com ho indiquen les troballes al jaciment del roc de l'Oral (Andorra) de ceràmica ceretana datada entre el segle II i I aC.

Així doncs, del que hem dit fins ara podríem deduir que segurament no existien grans diferències, al segle III aC, entre andorrans i ceretans i que potser fins i tot formaven part del continuum cultural que poblava la part del Pirineu oriental. Pensant que els ceretans van ser aliats d'Hanniba'al, és més que probable que un contingent ceretà lluités activament en la Segona Guerra Púnica com a voluntaris o mercenaris. És doncs possible que els andorrans, de la mateixa manera, també participessin en la campanya militar al costat dels cartaginesos.

Això no obstant, les fonts literàries ens obren una altra opció que si bé menys plausible val la pena de ser considerada. Segons Polibi, Hanniba'al va haver d'afrontar els andosins abans de creuar els Pirineus i en canvi segons Livi els ceretans van ser aliats dels cartaginesos durant la Segona Guerra Púnica. Conèixer del cert quina de les dues hipòtesis és la que efectivament va passar és del tot impossible amb l'estat actual de la recerca. Per desfer-ne l'entrellat haurem d'esperar algun nou descobriment arqueològic o alguna altra revelació vinculada amb l'estudi de les diferents fonts documentals.

Relació entre els andosins i el nom "Andorra"

Existeixen diferents arguments a favor i en contra de la relació entre els **Ἄνδοσινοί** (ac. **Ἄνδοσίνοους**) de Polibi i el topònim Andorra:

1. A favor

(a) els dos noms comencen per *ando-*

(b) els dos estan situats —el primer aparentment, el segon segur— al nord-est de la península Ibèrica.

2. En contra

(a) Trobem **Ἄνδοσινοί** (l'acusatiu **Ἄνδοσίνοους**) només en Polibi (203-120 aC) i en textos copiats o derivats d'ell. Trobem Andorra només a partir de l'any 843 de la nostra era²⁸ —uns 1.000 anys més tard que Polibi—. Entremig hi ha un buit total mentre d'altres topònims de la regió sí que han tingut una major continuïtat.

Uns exemples en serien:

l·lerda > Lleida

Cerretanus > Cerdà

Notem a propòsit que la forma *Annorra* que és molt freqüent en els textos medievals i que mostra el desenvolupament fonètic regular del català que ha canviat *nd* llatí en *n*:

mandare > manar
facienda > *faena* > feina

La forma *Andorra* deu ser un manlleu de la llengua parlada d'una forma llatina culta *Andorra*.

(b) Tal com està –des de fa quasi 1.200 anys– el nom Andorra reflecteix una forma llatina (o llatinitzada) *Andorra o *Andurra (amb *u* curta). Encara que hi ha exemples –poquíssims– d'una *r* en català que prové d'una *s* intervocàlica llatina, per exemple

el cognom Toldrà < *Tolzà* < *Tolosanus*

r doble en català prové sempre d'una *r* doble en llatí:

terra < *terra*
sorra < *saorra < *saburra*
torre < *turrís*

Per tant, una derivació *Andorra* < *Andosa queda totalment descartada.

(c) Malgrat la seva situació actual, Andorra no va tenir un perfil massa marcat durant l'imperi romà, per no dir que per als romans devia ser com a màxim una vall perduda al fons de la muntanya. Fins i tot a l'època medieval i encara molt després era més aviat un afegit a la Seu d'Urgell. No ens hauria d'estranyar doncs que hagi tardat fins a l'any 843 per fer acte de presència (com afegit a la Seu d'Urgell!).

Al mateix temps, com ho va indicar Joan Coromines en el seu estudi sobre la toponímia d'Andorra, hi ha tota una sèrie de topònims (Ordino, Canillo etc.) que farien pensar a un substrat bascoide. Bascoide o no –i anar a pescar al diccionari d'euskera qualsevol mot que s'hi assembla és més aviat bufar al vent– sembla prou clar que Andorra no és un topònim d'origen llatí i que malauradament l'haurem d'acceptar com és sense anar a buscar-li padrins d'estirp igualment dubtosa.

Bibliografia clàssica

- Avenius, *Ora marítima*.
Llarg extractes en P. Vialba, *Orígens dels països catalans (en els clàssics grecs i llatins)*, Fundació Bernat Metge - Miscel·lània, Barcelona 1984.
Polybius, *Històries*
Text original en grec clàssic i traducció anglesa disponibles en el Perseus Project. URL: <http://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?lookup=P1b.+1.1.1> (última consulta 08/08/08).
Traducció anglesa: E.S. Shuckburgh, *The Histories of Polybius*, In parentheses publications, Ontario, 2002.
Plautus, *Poenulus*.
Text original al Latin Library. URL: <http://www.thelatinlibrary.com/plautus/poenulus.shtml> (última consulta 08/08/08).

Conclusions

En aquest curt text i a través de l'aventura d'Hannibà' al hem pogut constatar la diversitat ètnica, lingüística i cultural del món clàssic en què es trobaven les nostres contrades i els seus habitants. En un món en què les vies de comunicació presentaven més dificultats logístiques que en l'actualitat, al llarg dels seus 5.400 estadis de trajecte (1.100 quilòmetres actuals) Hannibà' al va entrar en relació amb pobles molt diferents del seu propi –originari del sud-est del Mediterrani– tant pel que fa als seus costums com a creences i llengües. Gràcies a les fonts literàries i arqueològiques s'ha pogut veure que la diversitat cultural de l'època contrasta fortament amb la tendència actual a la uniformització.

Aquest personatge gairebé mític s'associa amb la utilització dels elefants com a màquina de guerra. Malauradament, s'ha de separar el mite de la realitat històrica, i no podem seguir representant aquests animals amb les dimensions dels elefants gegants de l'Àfrica o de l'Índia, tal com ho voldrien algunes divulgacions. En la realitat, devien ser de dimensions considerablement més modestes i d'una utilitat real discutible en el camp de batalla.

En aquest context multicultural, els andorrans de l'època ocupaven una part molt petita de l'escaquer polític de la Segona Guerra Púnica.

Si bé sembla que existeixen indicis seriosos que els andorrans i els ceretans de l'època de la Segona Guerra Púnica van participar en un mateix horitzó cultural i tecnològic, les proves de què disposem de moment no permeten:

- ni demostrar de manera definitiva que parlessin la mateixa llengua;
- ni tampoc demostrar de manera fefaent la identificació entre andorrans i andosins.

De fet, aquesta última identificació sembla més aviat contradictòria si es consideren les pautes usals de l'evolució lingüística.

Malauradament, un dels punts comuns entre els andosins i altres pobles de la península Ibèrica és la falta d'informacions contrastades de què puguem disposar. Com en molts altres casos, ni sabem exactament quina llengua parlaven ni coneixem amb precisió el seu horitzó cultural –que podia tenir connexions entre tres o quatre àmbits culturals totalment diferents.

Traducció anglesa de J. Burroway, *Plautus The Comedies*, Volume III, JHU Press, 1995.

Strabo, *Geografia*.

Text original en grec clàssic i traducció anglesa d'H.C. Hamilton disponibles en el Perseus Project. URL: <http://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?lookup=Strab.+notice> (última consulta 08/08/08).

Titus Livius, *Ab Urbe Condita*.

Text original en el Latin Library. URL: <http://www.thelatinlibrary.com/liv.html> (última consulta 08/08/08).

Traducció anglesa de C. Edmonds, disponible en el Gutenberg Project. URL: <http://www.gutenberg.org/etext/12582> (última consulta 08/08/08).